

ІДЕЇ ВІРОТЕРПИМОСТІ З ПОГЛЯДУ МОРАЛЬНОСТІ В ТВОРАХ П'ЄРА БЕЙЛЯ

У середині XVII ст. ім'я П'єра Бейля було одним з найвідоміших й скандальних у Західній Європі. Завдяки своїм критичним творам його можна віднести до групи видатних скептиків XVI–XVII вв., таких як Монтень, Шаррон і Декарт.

Вивченню філософських, політичних та історичних теорій П'єра Бейля значна увага приділялася в іноземній історіографії, в той час як у дореволюційній російській, радянській та українській спеціальній літературі творчість мислителя не була об'єктом всебічного вивчення. У радянській історіографії була досить поширеною думка, що більшість його

виступів за актуальними для його доби богословськими та філософськими питаннями не можуть вже викликати великого інтересу¹. Однак у сучасному світі, де люди розрізняються не тільки за національною, соціальною, але й за релігійною ознаками, ідеї віротерпимості та необхідності їх осмислення не втратили свого значення.

Протягом всієї історії людства релігія була невід'ємною частиною життя людини. Вона контролювала усі сторони її життя. Разом з тим релігія була універсальним засобом, за допомогою якого людина пізнавала світ. Саме на її основі протягом тисячоліть формувалися політичні, моральні та естетичні ідеї. Однак ці ідеї були настільки різними, що нерідко призводили до релігійних конфліктів, які дуже часто переростали у збройні сутички. У цьому відношенні доба Відродження і Реформації являють класичний приклад релігійних зіткнень. Тому не дивно, що саме в цей період широко розповсюджуються ідеї віротерпимості. Роздуми про толерантність проходять червоною ниткою через усю творчість французького філософа П'єра Бейля. Вирішення проблеми толерантності — це та практична задача, яку він роз'яснює з особливою ревністю і над якою невтомно працює протягом усього свого життя. Не буде перебільшенням сказати, що Бейль став першим просвітителем і прямим попередником Вольтера й енциклопедистів. Ідеї віротерпимості Бейль розглядав з різних точок зору (політичної, правової і моральної). У даній роботі нас насамперед цікавить моральна сторона цієї проблеми у викладі П'єра Бейля.

Видатний французький мислитель XVII ст. П'єр Бейль народився в 1647 р. в невеликому містечку Карла, у графстві де Фоа². Його батько, пастор цього ж міста, дав йому початкову освіту. Коли Бейлю виповнилося 19 років, батько, розуміючи, що вже не може задовольнити його інтелектуальні запити, відправив свого сина продовжити навчання в академію в П'юї-Лорані³.

Ще під час навчання в академії П'єр Бейль узяв під сумнів догмати протестантської релігії. У пошуках істини в лютому 1669 р. він таємно від своєї родини переїжджає до Тулузи, де під впливом свого сусіда по квартирі, пастора, приймає католицтво і вступає до єзуїтського коледжу⁴. Проте католиком Бейль був всього вісімнадцять місяців. Розчарувавшись в догматах католицтва, молодий скептик знову стає протестантом. У 1675 р., ставши професором, він очолив кафедру філософії в Седанській академії⁵. Але ненадовго, оскільки після скасування Людовіком XIV Нантського едикту, академію було закрито. П'єр Бейль змушений був переїхати в Роттердам, де також займався викладацькою діяльністю.

Ідеї віротерпимості, як було позначено вище, були присутні в усіх творах Бейля. Найбільш бурхливу полеміку як серед протестантів, так і серед католиків викликав його трактат "Філософський коментар на слова: "змусьте їх увійти", що вийшов у 1686 р.⁶. Основна ідея цього твору

полягає в тому, що "природне світло [розуму] і загальні основні закони нашого пізнання є основними правилами для тлумачення Священного писання, особливо в пункті про моральність"⁷. Бейль вважав, що буквально значення слів "змусьте їх увійти" не відповідає основним принципам природного людського пізнання, тобто відповідна теза помилкова. На його думку, якщо який-небудь догмат суперечить вимогам розуміння, то він хибний, тому не може бути прийнятним. Виходячи з цього, Бейль робить висновок, що природний розум є той самий верховний трибунал, що безапеляційно обговорює справу в останній інстанції.

Разом з тим, розглядаючи релігію з морального боку, Бейль висловлює дуже сміливу теорію для свого часу. Він доводить, що християни не живуть відповідно до своїх релігійних переконань, а відтак їхнє життя суперечить їх вірі. Отже, якщо віра і релігія не здатні приборкати людські пристрасті, то тоді й те гарне, що роблять люди, не йде від Бога⁸. "Світло Євангелія ніяк не вплинуло на вдачу християн, не приборкало їхніх пристрастей і не зменшило їхнього войовничого похилу. Це доводить нам, що люди можуть бути дуже аморальними і в той же час глибоко віруючими і навіть християнами..."⁹.

Подібно до того, як класична західноєвропейська юриспруденція поділяла право на природне і таке, що створене людською думкою, Бейль розрізняє два типи моралі: природна (*morale naturelle*) і здобута досвідом (*morale acquise*). Природна мораль керує мораллю, здобутою досвідом, яка у свою чергу складає принципи поведінки людини, побудовані на природному законі¹⁰. Однак природна мораль і мораль, придбана досвідом, не тотожні. Природна мораль однакова у всіх націй, у той час як мораль, здобута досвідом, у різних народів різна¹¹. Природна мораль є нічим іншим як певним світлом, що блищить в душі й опромінює свідомість, за допомогою чого люди розпізнають добро і зло¹². Таким чином, у своїх вчинках люди керуються не релігійними переконаннями, а моральними принципами, що закладені в них від народження¹³.

У всіх народів, за всіх часів існували деякі загальні моральні поняття, незалежні від релігійних вірувань цих народів. Ці загальні поняття або принципи є здобутком самої природи і мають загальне значення¹⁴. Разом з тим те, що визначає характер людських вчинків, не є здобутими людиною знаннями, тому що, на думку Бейля, розум не має можливості змінити людську природу. Тільки природний закон визначає межу між добром і злом. Далі він називає природний закон розумом, що керує людиною.

Виходячи з цього, П'єр Бейль висловлює ще більш сміливу ідею про можливість існування атеїстичної держави. Атеїсти в моральному відношенні ніяк не гірше людей віруючих, а відтак держава атеїстів може спокійно існувати з безліччю добродесних членів. У такій державі будуть збережені всі умови спільного життя; будуть також карати злочин-

ців, існуватимуть почуття честі і сорому, стимули схвалення й осудження; члени її можуть бути цілком чесні у взаємовідносинах, суворі в додержанні взаємних зобов'язань¹⁵.

Проте Бейль не заперечує релігію цілком, він вважає, що вона не обов'язкова для існування суспільства. Це дещо суперечить іншій його тезі. Як і його ідейний спадкоємець Вольтер, Бейль погоджується з тим, що для людського суспільства релігія необхідна. У зв'язку з цим П'єр Бейль розрізняє два типи релігії: "справжню" і "несправжню". Справжньою релігією, на його думку, можна вважати тільки таку, яка зобов'язувала би людину бути чесною, правдивою, доброю і приборкувати пристрасті, здатні заподіяти зло іншому.

Як приклад несправжньої релігії Бейль наводить релігію стародавніх греків, що наділяли своїх богів людськими якостями, такими як заздрість, злість, жадібність і т. п. Саме тому її не можна назвати справжньою релігією. Якщо стосовно людини Бог — це вища істота, то він повинний бути гідним людської любові й являти приклад для наслідування. Отже, за Бейлем язичницькі релігії слід зараховувати до числа несправжніх релігій, тому що вони ображають саме поняття про божество, заперечують мораль. Язичник може бути навіть гіршим за атеїста, оскільки маючи помилкові, аморальні уявлення про своє божество, він, наслідуючи йому, здатен робити сам аморальні вчинки, тим часом як атеїст, не маючи ніяких уявлень про божество, може керуватися своїми природними людськими якостями, що, врешті решт, завжди тяжіє до добра. Якщо в язичнику можуть коренитися перекручені моральні поняття, то атеїстові просто чужа всяка моральність. Язичник — антиморальний, атеїст — аморальний¹⁶. Як приклад Бейль наводить переконання знаменитих філософів. Він запитує у своїх опонентів, що було аморального в житті таких переконаних атеїстів, як Діагор, Епікур, Пліній, Спіноза¹⁷. Сам Бейль не бачив нічого ганебного в їхньому житті і переконаннях. Навпаки, він стверджує, що "совість, охоплена помилковою релігійною ревністю, не утримується спонуканнями, що стримували би прихильника переконань Спінози..."¹⁸.

Ідею існування атеїстичної держави Бейль висловив одним з перших. Це була дуже смілива спроба висловлення подібних ідей. Водночас він був одним з перших мислителів, що однаково байдуже ставилися до всіх релігійних течій, за що неодноразово піддавався жорсткій критиці, як з боку католиків, так і з боку протестантів. Бейль вважав, що філософія і теологія не можуть співіснувати¹⁹.

За атеїстичні висловлення його позбавили кафедри і заборонили викладати до кінця свого життя. Не маючи засобів до існування, він змушений був зайнятися видавничою діяльністю. І все ж таки він не зраджував собі, кожну книгу, яку він видавав, Бейль супроводжував своїми критичними зауваженнями.

У середині XVII ст. Бейль розвивав ідеї, що одержали широке поширення лише в наступному сторіччі, багато років після його смерті. Своїми нападками на релігійні догмати та їхнє тлумачення він лише підготував ґрунт для мислителів доби Просвітництва. Він був одним з перших, хто поставив розум вище віри, за що піддавався гонінням усе своє життя.

Примітки

1. Пиков В. П'єр Бейль. — М., 1933. — С. 7.
2. Delvolve, Jean. *Religion, critique et philosophie positive chez Pierre Bayle*. — Paris: Alcan Felix, 1906. — P. 3.
3. *Ibid.* — P. 7.
4. *Ibid.* — P. 7.
5. Feller, abbé F. X. *Pierre Bayle // Dictionnaire historique ou histoire abrégée des hommes qui se sont fait un nom par le genie, les talens, les vertus, les erreurs depuis le commencement du monde jusqu'à nos jours*. — A Liège, 1797. — T. 2. — P. 107.
6. Bayle P. *Commentaire Philosophique sur ces paroles de J. C. Contraignez les d'entrer, où l'on réfute tous les Sophismes des Convertisseurs à contrainte // Oeuvres divers de M-r Bayle...* — A La Haye, 1727. — T. 2. — P. 355–361.
7. *Ibid.* — P. 357.
8. Фейербах Л. *История философии. П'єр Бейль. К истории философии и человечества*. — М.: Мысль, 1974. — Т. 3. — С. 58.
9. Bayle P. *Pensées diverses sur l'occasion d'un comète // Oeuvres divers...*, 1727. — T. 3 — P. 4.
10. Bayle P. *De la Morale // Oeuvres divers...*, 1727. — T. 4 — P. 260.
11. *Ibid.* — P. 260.
12. *Ibid.* — P. 260.
13. Бейль П. *Разъяснение первое (об атеистах) // Исторический и критический словарь в двух томах*. — М., 1968. — Т. 2. — С. 144.
14. Bayle P. *De la Morale // Oeuvres divers...*, 1727. — T. 4. — P. 260.
15. Шахов А. *Вольтер и его время*. — СПб., 1912. — С. 12.
16. Пиков В. *Вказ. пр.* — С. 44.
17. Bayle P. *Spinoza // Extrait du Dictionnaire historique et critique de Bayle, divisée en deux volumes*. — Berlin, 1767. — T. 2. — P. 249.
18. Фейербах Л. *Вказ. пр.* — С. 66.
19. Богуславский В. М. *У истоков французского атеизма и материализма*. — М.: Мысль, 1964. — С. 212.